

Janez Vajkard VALVASOR

Janez Vajkard Valvasor (1641-1693) se je rodil v Ljubljani v plemiški družini, izvirajoči iz Bergama v Italiji. Oče je imel iz dveh zakonov 24 otrok. [olal se je v jezuitski gimnaziji, nato pa na nemških vseučiliščih (Salzburg, München, Nürnberg...), nekaj na popotovanjih. Ko se je vrnil s prvega popotovanja po Nemčiji, se je hotel izuriti v orožju. Zato je stopil v Senju pod poveljstvo grofa Nikolaja Zrinjskega ter pomagal 1663-1664 s svojimi tovariši in vojaki v bojih zoper Turke. V naslednjih letih je nadaljeval svoja popotovanja. Videl je spet Nemčijo, Italijo in Severno Afriko. Od tam je šel na Francosko ter se vrnil domov preko [vice in Italije. Na teh potovanjih je proučeval naravo, njene pojave in posebnosti narodov, zbiral knjige, grafične liste in risbe. Leta 1672 se je poročil, si kupil gradove Bogenšperk, Črni potok in že porušeni grad Lichtenberg. Naselil se je gradu Bogenšperku pri Litiji ter se posvetil študiju in raziskovanju domovine. Knjižnica mu je narasla na kakih 10.000 zvezkov, imel je tudi bogato zbirko umetniških del, mnogo matematičnih in astronomskih instrumentov in zbirko starih novcev. Leta 1678 si je uredil na Bogenšperku bakroreznico in tiskarno za bakroreze ter vzdrževal v njej lepo vrsto risarjev, bakrorezcev in bakrotiskarjev. Valvasor je vztrajno študiral in pisal, hkrati pa venomer popotoval po domačih deželah, izpraševal, brskal po arhivih, zapisoval, risal in meril, se vzpenjal na gore in se spuščal v jame. Uspeh njegovih prizadevanj so bile knjige, ki jih je od 1679 leto za letom pošiljal v svet. Z izsledki o znamenitem Cerknškem jezeru si je pridobil članstvo angleške Kraljevske družbe (Royal Society), znanstvenega društva, ki je med svoje člane štel najznamenitejše sodobne učenjake, n.pr. Newtona. Leta 1683 je zamenjal pero z mečem, ko je kot stotnik delenjske strani moral voditi štiri sto pešcev na [tajersko proti Batthyanyjevim upornikom in proti Turkom. Ko se je vrnil, je z vso vnemo pripravljal svoje največje delo, Slavo vojvodine Kranjske, zaradi katere je 1685 odpotoval v Nürnberg (dogovor s tiskarjem in s sodelavcem Erazmom Franciscijem). Zanj je žrtvoval skoraj vse premoženje, ko je 1689 izšla, je moral prodati grad Bogenšperk in hišo v Ljubljani. Ločiti se je moral tudi od knjižnice ter jo prodati zagrebškemu škofu in je danes v metropolitanski oziroma vseučiliški knjižnici v Zagrebu. Umaknil se je v Krško, a je tam kmalu po preselitvi umrl.

Valvasorjevo delo je spočetka ozko zvezano z bakroreznico na Bogenšperku. Tako je 1679 izdal Pasijonsko knjižico, v kateri je s podobami prikazal Kristusovo trpljenje od zadnje večerje do križanja. Tudi Topographia ducatus Carnoliae modernae (Topografija sodobne vojvodine Kranjske) iz istega leta je zgolj album s 316 bakrorezi, ki kažejo mesta, trge, samostane in gradove. Kakor Kranjski je Valvasor posvetil 1681 podoben album z 223 bakrorezi tudi Koroški in mu dal naslov Topographia archiducatus Carinthiae modernae (Topografija sodobne nadvojvodine Koroške). Tudi v zbirki Ovidove Metamorfoze (1680) gre predvsem za bakroreze, ki ilustrirajo prizore iz znanih bajk latinskega pesnika. Oba albuma, kranjski in koroški, sta bila nekakšna priprava na najvažnejši Valvasorjevi deli. Prvo je Topographia archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa (Popolna topografija stare in sodobne vojvodine Koroške). Največje Valvasorjevo delo je Die Ehre des Hertzogthums Crain (Slava vojvodine Kranjske), 1689. V Slavi se je Valvasor razvil od ilustrativnega do literarnega topografa in do zgodovinarja. Ta razvoj je v tesni zvezi z delom zgodovinarja Janeza Ludvika Schönbach. Ko je ta učenjak umrl, je namreč prepustil geografski opis sodobne Kranjske Valvasorju. To delo je Valvasor skušal nadaljevati po Schönbachovi zamisli, vendar je načrt svojega prednika izvedel po svoje.

Valvasorja imajo navadno za zgodovinarja, vendar je njegov pomen predvsem v geografskih in topografskih, posebej se v etnografskih opisih. Kot geograf in topograf je Valvasor opisal Kranjsko kakor nihče pred njim. V Slavi je v posebnih poglavjih obdelal ne le kraje in gradove, temveč tudi gore, vode, jame, gospodarstvo, promet itd. ter spregovoril o vremenoslovju, zdravstvu, rastlinstvu, živalstvu in podobnem. Dragoceno je narodopisno gradivo v Slavi: podoba kozolca, podobe kmečkih nos, poročila o domači obrti, trgovini, hrani, orisi šeg in navad našega ljudstva. Dobršen del zgodovinskega zapisovanja je prepustil svojemu pomočniku Erazmu Francisciju. Skoraj vsi deli, ki jih je napisal ta Nmec, so za današnjega bralca brez pomena; tudi nabuhli slog Slave gre na njegov račun. Za oris novejših zgodovine pa je Valvasor pritegnil tudi arhivalne vire, zato so taka poglavja zanesljivejša in še danes uporabna. Valvasorjeva knjiga se začne z vrsto posvetil in voščil, med katerimi je omeniti slovensko Zaščitno vošenje te krajnske dežele, ki ga je sestavil Jožef Zizenceli in je prva znana natisnjena slovenska izvirna posvetna pesem. Zatem sledi petnajst zvezkov, v katerih je obdelana problemski sklenjena snov. Pri štirje zvezki, ki sestavljajo prvo knjigo, prinašajo topografski in geografski popis dežele: obravnava gore in reke, podnebje, rastline, živali, rudnike, pomemben je v njej natanžen opis Cerknškega jezera. V drugi knjigi s prav tako štirimi zvezki je opisana zgodovina etičnih sprememb, etnografija, verstvo in razvoj cerkve: o jeziku, nosi, šegah in navadah, popisuje poganstvo, pokristjanjenje ter protestantizem in protireformacijo, navaja svetnike, škofo in župnije. Tretja knjiga s tremi zvezki se ukvarja s fevdalno-upravnimi problemi in obširno govori o večjih naselbinah (mesta, trgi, gradovi in samostani), govori tudi o upravi, sodstvu,

plemstvu. ^etrta knjiga, sestavljena iz štirih zvezkov je zgodovinska: govori o prazgodovini, rimski dobi, preseljevanju narodov in času do avstrijske oblasti. To obsežno delo je bogato s podobami in zemljevidi: krasi ga kar 533 bakrorezov, vseh strani pa je 3532.

Valvasor je pokazal dosti samostojnega mišljenja ter se trudil, da bi z lastnim izkustvom prišel stvarjem do dna ter našel resnico. Vendar je v marsičem otrok svoje dobe. Tako tiči šv praznoverju in veruje n.pr. v podvodnega moža in druge duhove, zlasti pa v čarovnice. Etnično pripadnost je vezal v državno-teritorialno in tako verjel v germanski izvor Slovanov. Bil je plemič, kljub temu ni prezrl slovenskega kmeta. In čeprav prikupno piše o preprostem človeku, le ne more tu pa tam zakriti pomilovalnega nasmeha ob pogledu na njegov nizki rod in njegovo preproščino. Kot fevdalec obsoja kmečke puntarje. Da bi svojo rodno dezelo čimbolj proslavil, je hotel v Slavi zbrati kar največ njenih imenitnosti in posebnosti ter jo prikazati v najlepši luči: od tod pretiravanje in idealiziranje. Z vztrajnostjo in empirizmom pa je daleč prehitel svoje sodobnike.

VIRI IN LITERATURA

1. Zgodovina slovenskega slovstva, 1. knjiga: Do začetkov romantike, izdala in založila Slovenska matica, Ljubljana 1956; str. 295-298
2. Joze Pogačnik: Zgodovina slovenskega slovstva, 1. knjiga: Srednji vek, reformacija in protireformacija, manirizem in barok, Založba Obzorja Maribor, 1968; str. 212-215
3. Stanko Janež: Zgodovina slovenske književnosti, Založba Obzorja, Maribor 1957; str. 115-118
4. Janez Vajkard Valvasor: Slava vojvodine Kranjske, izbrana poglavja, Mladinska knjiga, Svet knjige, Ljubljana 1984